

Kunstdocumentaires in het nauw

De kunstdocumentaire heeft het moeilijk op de televisie. Zelfs bij de BBC lijkt het genre niet meer in goede handen. Hoe is de situatie in Nederland?

Door Jos van der Burg

Liefde voor kunst en cultuur is niet vanzelfsprekend. Ze vereist concentratie en inspanning. Dat zijn geen populaire woorden. Televisieprogramma's die moeite vereisen, worden dan ook zelden kijkcijferhits. Lange tijd was dat geen probleem. Dat lichtvoetig amusement meer kijkers trekt dan kunstprogramma's sprak voor zich. Beide hadden bestaansrecht. Die tijd lijkt voorbij. Kunst op televisie wordt steeds vaker gezien als een probleem. Dat er iets fundamenteel veranderde in de relatie tussen kunst en televisie kon niemand meer ontgaan toen ook de BBC het mes zette in haar kunstprogramma's. Zes jaar geleden kreeg het vermaarde Omnibus voor zijn vijftigjarige bestaan als cadeau niet alleen een nieuwe naam (Imagine), maar verloor het ook zijn vaste uitzendplek. Dramatisch was de ingreep bij Arena: de BBC verbande het kunstprogramma van het open net naar haar digitale kanaal BBC 4. Bij hoge uitzondering, zoals bij Martin Scorsese's Dylan-documentaire *No direction home*, mag Arena uit de digitale kooi en haar veren op BBC 2 laten zien. "Als je geen programma maakt over de aankleding van een huis of het kweken van groente is het onmogelijk om binnen de BBC iemand te vinden die zich hard maakt voor je programma", merkte theater- en operaregisseur Jonathan Miller woedend op over de koersverandering.

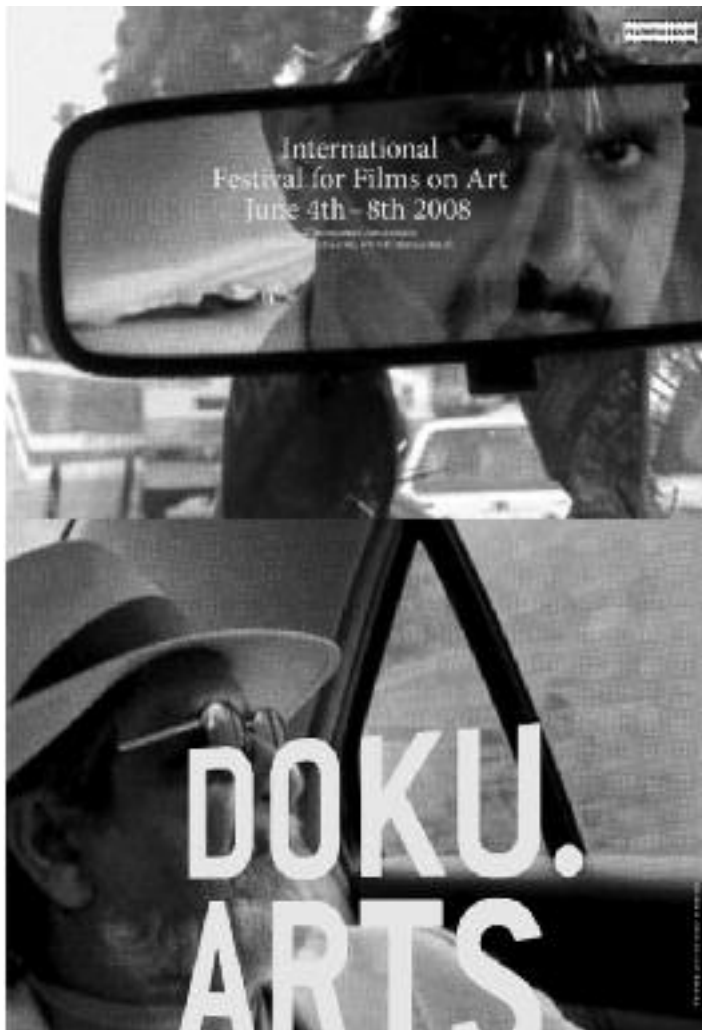
Niet alleen in Engeland, maar overal staan kunstprogramma's onder druk. De reden zijn de kijkcijfers. Bij kunstdocumentaires leidt dat tot de druk om 'elitaire' kunst te vermijden ten gunste van populaire gevestigde kunst. Liever een documentaire over Picasso dan over Mark Wallinger, die vorig jaar de Turner Prize won. En liever ook geen verrassingen in benadering en vormgeving, want anders zapt de kijker weg. Het gevolg is dat de auteurskunstdocumentaire – films waarop de maker zijn stempel drukt – het steeds moeilijker heeft. Documentairemakers die iets anders doen dan de kijker bij de hand nemen, worden al snel uitgemaakt voor elitair.

Zelfs de Europese cultuurzender Arte belicht liever historische grootheden als Maria Callas en Herbert von Karajan dan actuele ontwikkelingen in de internationale kunstwereld. Om de auteurskunstdocumentaire toch een platform te bieden, richtte de Duitser Andreas Lewin drie jaar geleden in Berlijn het festival Doku.Arts op. Het filmfestival springt met de vertoning van eigenzinnige en originele kunstdocumentaires in het gat dat de televisie niet

wil vullen. Na twee edities in Berlijn maakte het festival dit jaar met steun van het Stimuleringsfonds de overstap naar het Filmmuseum in Amsterdam. Van 4 t/m 8 juni kon worden gekeken naar filmmessays, compilaties, portretten en hommages. Hoogtepunten waren de portretfilms *Edgard Varèse, een visionair in geluid* (Frank Scheffer) en *Maurice Pialat, l'amour existe* (Jean Pierre Devillers en Anne-Marie Faux). Veel makers waren aanwezig en namen deel aan debatten. Lewin, het Filmmuseum en het Stimuleringsfonds konden terugzien op een geslaagd festival. De publieke belangstelling moet nog groeien, maar het door het Stimuleringsfonds georganiseerde seminar *The absence of the writer* trok een volle zaal. In het seminar discussieerde een internationaal gezelschap tv-(eind)redacteuren over literatuur in films en op televisie. Om de discussie op gang te helpen waren fragmenten te zien uit drie nog onvoltooide literaire documentaires: *Boris Ryzji – A poet needs no tragedy* (Aliona van der Horst), *Last words of Michel Houellebecq* (Erik Lieshout) en *Kees Fens, erfgenaam van een lege hemel* (Hans Keller). Uiteraard kan Doku.Arts niet de tv-uitzending van auteurskunstdocumentaires vervangen, maar het festival zorgt in ieder geval voor enige compensatie.

Volgens Lewin is de internationale tv-situatie voor de auteurskunstdocumentaire alarmerend. Geldt dat ook voor Nederland? Doen 'wij' het beter of slechter dan andere landen? Over de commerciële zenders kunnen we zwijgen, want zij doen niet aan kunst. Voor kunstdocumentaires moeten we bij Het Uur van de Wolf (NPS/VPRO) en Close up (AVRO) zijn. Het Uur van de Wolf zendt sinds 1995 kunstdocumentaires uit met als doel 'te laten zien dat kunst veel spannender, aantrekkelijker en leuker is dan doorgaans wordt aangenomen.' Close up bestaat sinds 1994 en programmeert 'documentaires op het gebied van visuele kunst en cultuur'. Close up richt zich 'meer op een wat breder publiek', zegt Simone van den Ende, eindredacteur Kunst & Cultuur en Drama bij de AVRO. Ze wil er niet mee zeggen dat Close up zich op de grootste gemene deler richt. "We programmeren breed en smal. We maken ook kleine pareltjes. Naast een portret van Bert Haanstra staat een documentaire over kunstenaar Micha Klein." Annemiek van der Zanden formuleert als NPS-eindredacteur van Het Uur van de Wolf het verschil als volgt: "Close up neemt de kijker meer mee aan het handje. Hun films vragen minder inspanning. En inhoudelijk richten zij zich meer op beeldende kunst en wij op muziek, literatuur en fotografie."

Kunstdocumentaires in het nauw

Affiche Doku.Arts

Beide programma's verkeerden lange tijd in rustig vaarwater tot twee jaar geleden door de herprofilering van de drie publieke netten de bijl in de zendtijd werd gezet. Het uur van de wolf ging van 44 naar 26 jaarlijkse uitzendingen; Close up van 39 naar 26. Toch heerste er ook optimisme, omdat de herprofilering voor lange tijd rust garandeerde. In de woorden van Harm Bruins Slot, de toenmalige voorzitter van de Raad van Bestuur van de publieke omroep: "Nu de machts- en financiële problematiek naar de achtergrond gaan, kan het kompas weer gericht worden op voor de toekomst van de publieke omroep essentiële zaken. Met meer aandacht voor kunst en cultuur, maar ook voor wetenschap, kinderprogramma's en achtergrondjournalistiek." De voorzitter kondigde aan onder de titel *Kompas* een nieuwe visie te willen ontwikkelen "op kunst, expressie, opinie, debat, kennis, nieuws, cultuur en levensbeschouwing." Hoe dat uitpakt, weten we echter pas over twee jaar als de Raad van Bestuur de plannen presenteert. Hoofd Media- en Financieel Beleid Anne-Lieke Mol van de NPO kan er nog niets concreets

over zeggen. "Het afgelopen jaar zijn de eerste gesprekken gevoerd over het nieuwe beleid, dat zal bestaan uit een visie- en een strategiedeel. Nu is er inhoudelijk nog niets ingevuld." In 2010 weten we hoe het nieuwe beleid eruit ziet, maar inmiddels is voor kunstdocumentaires de situatie verder verslechterd. Het Uur van de Wolf werd ooit om negen uur 's avonds uitgezonden, maar dat is nu tien voor elf. Van der Zanden vindt het een geschikt tijdstip, maar men houdt zich er niet aan. "We worden steeds vaker naar de rand van de nacht geduwd. Soms begint het programma pas om half twaalf. Dat betekent een halvering van ons gemiddelde kijkerspubliek van 220 duizend." Ook Close up, dat gemiddeld 300 duizend kijkers trekt, kreeg te maken met tijdverhuizingen, al staat het programma nu weer geruime tijd rond de zondagavondklok van zes uur.

Na de klap van twee jaar geleden dreigt al weer nieuw gevaar, zegt Van den Ende. "We krijgen nog minder zendtijd. Hoe het precies uitpakt, weet ik nog niet, maar ik ben bang dat we in het nieuwe seizoen een paar uur verliezen." Ze verwacht weinig van de toekomst. "Ik blijf vechten, maar weet niet hoe serieus men neemt dat wij ons gekortwiekt voelen." Ook Van der Zanden is somber. "Steeds weer moet er worden gediscussieerd over het belang van kunstdocumentaires. Dat is nooit vanzelfsprekend. Ik druk me voorzichtig uit als ik zeg dat sommige tv-managers kijkcijfers belangrijker vinden dan het goed neerzetten van kunst en cultuur." In de BBC-'oplossing' om kunstdocumentaires naar een digitaal kanaal te verbannen, gelooft Van der Zanden niet. "Op het digitale kanaal zend je uit voor mensen die al geïnteresseerd zijn. Kunstdocumentaires op het open kanaal brengen kijkers ook toevallig met kunst in aanraking. Ik geloof nog steeds in het oude sociaaldemocratische ideaal van cultuurverrijking voor iedereen." Van den Ende heeft nog een bezwaar tegen het digitale getto. "Digitale themakanalen trekken weinig kijkers en hebben nauwelijks geld. Wie gaat de documentaires financieren die daar te zien moeten zijn?" Ze legt de vinger op een gevoelig punt, want de realisering van 'eigen' documentaires staat al onder druk bij Close up en Het Uur van de Wolf. De NPS produceert jaarlijks twaalf en de VPRO vier kunstdocumentaires voor Het Uur van de Wolf, maar doordat de budgetten zijn bevroren kost het steeds meer moeite om dat aantal te realiseren. Met een uurbudget van 35 duizend euro is het aantrekkelijker om buitenlandse documentaires te kopen dan om zelf te produceren. Saskia van Schaik, die verantwoordelijk is voor het VPRO-aandeel in Het Uur van de Wolf, wijst noodgedwongen steeds vaker filmmakers met prachtige plannen voor kunstdocumentaires de deur. "Ik heb geen plek, want ik zit al tot 2010 vol." De situatie is volgens haar extra treurig doordat veel andere kunstprogramma's zijn verdwenen. "Documentairemakers maakten soms prachtige reportages en korte documentaires voor programma's als RAM, Laat op de avond, Stardust, Lola da Musica en Prima Vista.

“Steeds weer moet er worden gediscussieerd over het belang van kunstdocumentaires. Dat is nooit vanzelfsprekend. Ik druk me voorzichtig uit als ik zeg dat sommige tv-managers kijkcijfers belangrijker vinden dan het goed neerzetten van kunst en cultuur.”

Annemiek van der Zanden

Doku.Arts openingsavond. V.l.n.r. Sandra den Hamer, Andreas Lewin, Frank Scheffer

Die programma's zijn verdwenen en er is niets voor in de plaats gekomen. Er heeft de laatste jaren een enorme kaalslag plaatsgevonden.”

Henk van der Meulen, hoofd Muziek en Dans van de NPS, meent dat de oorzaak van de kaalslag niet alleen aan de gebrekkige cultuurliefde van tv-bazen is te wijten. “Ik vind ook het kijkgedrag zorgwekkend. Alles moet snel, want anders zapt de kijker weg. Een documentaire van negentig minuten kun je bijna niet meer uitzenden.” De oplossing ligt volgens hem niet in ‘slow television’. “Men probeert dat met de zender Het Gesprek, maar daar kijkt bijna niemand naar. Je kunt geen tonnen besteden aan het produceren van documentaires als er nauwelijks mensen kijken.” Van der Meulen, die overigens dit najaar zijn werk bij de omroep veruult voor het directeurschap van het Haags Conservatorium, pleit voor ‘intelligent weerwerk’ tegen het snelle kijkgedrag. “Het is vloeken in de wereld van de auteursdocumentaire, maar ik kan me voorstellen dat je een korte filmversie voor het open net maakt en een lange director's cut op een website zet. Ook moet je het publiek verleiden door *awareness* te creëren. Probeer hypjes rond films te genereren.” Dat dat te weinig gebeurt, wijt Van der Meulen aan de vergrijzing in de documentairewereld. “Jonge makers komen te weinig aan bod. Er is weinig doorstroming.” Documentairemaker

Aliona van der Horst is het eens met Van der Meulen dat documentairemakers actiever publiek moeten zoeken. “Ik ben bezig met een film over de Russische dichter Boris Ryzji, maar wil ook een website over hem maken die zich richt op de internationale universitaire wereld.” De maakster relateert het belang van kijkcijfers. “Succes moet je niet alleen beoordelen op tv-kijkcijfers. Je moet naar de lange termijn kijken. Hoe doet een film het internationaal? Hoe zit het met de dvd-verkoop? Internet? Mijn serie over de Hermitage was duur, maar is goed verkocht en vaak herhaald.” De maakster (“Ik heb zelf niets te klagen”) wil niet somberen, maar ziet het klimaat voor kunstdocumentaires verslechteren. “De hete adem van het populisme voelt iedereen. Het is de oude discussie: bedienen we de grootste gemene deler of durven we elitaire films te maken?” Hoe de kunstdocumentaire er over vijf jaar op de televisie voorstaat? Van der Zanden: “Mijn ideaal is wekelijks een uitzending op een vast tijdstip, zodat de kijker tweeënvijf keer per jaar een interessante kunstdocumentaire kan zien. Ik weet het: het is geen realistisch verlangen, maar een droom. Voorlopig ben ik al gelukkig als we onze zesentwintig uitzendingen behouden.” Het onderstreept het belang van Doku.Arts: wie van kunstdocumentaires houdt, is ook volgend jaar weer in het Filmmuseum te vinden.

Jos van der Burg is filmhistoricus, redacteur bij de Filmkrant en filmjournalist bij Het Parool

Het Doku.Arts festival beleeft in 2009 zijn vierde editie. Het wordt georganiseerd in samenwerking met het Filmmuseum, het Holland Festival en het Stimuleringsfonds.